

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK HATÁSA BORSOD MEGYÉBEN A KILENCVENES ÉVEKBEN

A Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara által készítendő megyei humánstratégia háttéranyagaként a tanulmány elsősorban a társadalmi-gazdasági változások irányait és hatásait méri fel. Ezt követően a megyei humánerőforrás-potenciál összetételét, minőségi jellemzőit és területi sajátosságait vizsgálja, hogy eljusson a munkanélküliség kezelésének legcélravezetőbb eszközeihez és módszereihez.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye a társadalmi-gazdasági átalakulás nehéz és gyötrelmes, sok konfliktussal is együtt járó éveit éli. A megyei integrált szerkezetátalakítási és válságkezelési program érdeme, hogy kiemelt fontosságot tulajdonított az emberi tényezőnek és részletes humánfejlesztési stratégia elkészítésének, amelyre a Miskolci Egyetemet kérték fel, de a stratégia kimunkálásában a Megyei Munkaügyi Központ is közreműködői szerepet kapott.

A társadalmi-gazdasági változások irányai és hatásai

A kilencvenes évtized eddig eltelt időszaka a megye társadalmi-gazdasági életében olyan sajátos periódusnak számít, amelynek jellemzői a következőkben foglalhatók össze:

- a termelés erőteljes visszaesése,
- a szervezeti struktúrák felbomlása,
- a tulajdonviszonyok átalakulása,
- a felszámolási és csődeljárások sokasága,
- a foglalkoztatási helyzet drasztikus romlása, a munkanélküliség tömeges méretűvé válása.

Ezek a tendenciák

- a volt KGST országok piacainak összeomlásával,
- a hosszabb ideje tartó recesszióval,
- a társadalmi-gazdasági rendszerváltozással,

- az állami támogatások leépítésével összefüggésben

országosan is érvényre jutottak. Azonban a megye előnytelen gazdasági szerkezete, a válságágazatok (kohászat, bányászat, gépipar stb.) jelentős súlya és a borsodi iparvidékre sajátosan jellemző nagyvállalati struktúra felerősítette a negatív hatásokat.

A folyamatos elbocsátások és a tömeges létszámleépítések – amelyeket a korábbi években még sikerült elkerülni – 1991-től már a munkaerőpiac meghatározó jelenségévé váltak. A súlyos gazdasági recesszió valamennyi termelési szférát érintette, az ipar és az építőipar mellett a mezőgazdaságban és a szolgáltató ágazatokban is sokasodtak a gazdálkodási problémák.

A gazdasági szerkezet korszerűsítése – a megerősödő és sikeresen fejlődő vegyipari szervezeteken kívül – általában csak a gazdaságtalannul működő üzemek egy részének leállításában és a korábbi technológiai bázis megmaradt kapacitásaira épülő szerkezetátalakulásokban öltött testet.

A nagy számban megszüntetett munkahelyek helyett – a kereskedelmi és a szolgáltató jellegű magánszféra bizonyos megélénkülésétől eltekintve – alig hoztak létre újakat, s a megye mind-egy külföldi tőkét is csak kis mértékben vonzotta. A létrejött kissevű szervezetek, magánvállalkozások, gazdasági társaságok a megszünt nagyobb munkáltatóktól felszabadult létszámnak csak egy részét tudták továbbfoglalkoztatni, és tőkesze-

génységük miatt beruházásokra, munkahelybővítésekre csak kevesen vállalkozhattak.

Az átalakulási folyamat főbb jellemzői és hatásai:

- 1988 és 1992 között kevesebb, mint felére (43 %-ra) csökkent az ipari termelés volumene, majd ezt követően kis mértékben növekedett.
- Az ipari termelés ágazati szerkezetében a legnagyobb változást a kohászat, a gépipar és a bányászat tévesztése jelentette, míg a vegyipar, az élelmiszeripar, valamint a textil- és ruházati ipar szerepe erősödött.
- Az építőipari termelés – jelentős évenkénti ingadozással – 1988-1995 között több, mint harminc %-kal csökkent.
- A mezőgazdasági termelésben is jelentős csökkenés következett be az átalakulási folyamat következtében. 1988 és 1995 között pl. a megtermelt búza mennyisége harminc %-kal, a kukoricáé ötvenhét %-kal, a cukorrépaé húsz %-kal lett kevesebb, a szarvasmarha állomány több, mint ötven %-kal, a sertésállomány huszonhárom %-kal csökkent.
- A megye gazdasági helyzetét tükrözik a területi GDP számítások eredményei, melyek szerint 1994-ben az egy lakosra jutó bruttó hozzáadott érték az országos átlagnak héttizede, a megyék átlagának 86 %-a volt. A megyék sorrendjében az egy főre jutó GDP alapján Borsod-Abaúj-Zemplén a tizenhetedik helyet foglalja el.
- A megye népességszáma 1990-1995 között több, mint tizenhat ezerrel tovább csökkent, amely nagyobb részben az elvándorlások, kisebb részben a születések számát meghaladó halálozások következménye. Figyelemre méltó, hogy a lakónépesség csökkenése – a KSH adatai szerint – elsősorban a városokra volt jellemző.
- 1990 elejétől 1995 végéig drasztikus mértékben, közelítő számítások szerint mintegy 102 ezerrel (317 ezerrel kb. 215 ezerre) csökkent a megyében foglalkoztatottak száma. Az iparban és az építőiparban kb. ötvenhat ezres, a mezőgazdaságban harminc ezres, az egyéb ágakban 16 ezer fős létszámcsökkenés következett be. Ezzel párhuzamosan jelentősen romlott a gazdaságilag aktív és inaktív népesség egymáshoz viszonyított aránya. A korábban foglalkoztatottak egy része munkaképes korban nyugdíjassá, szociális

járadékossá vagy eltartottá vált, mások munkanélküli státusba kerültek.

- Az elmúlt években megbomlott a megyében a munkaerőpiac viszonylagos egyensúlya, és tömeges méreteket öltő munkanélküliség alakult ki. A munkaerőkereslet minimális szintre való csökkenésével párhuzamosan az 1990 eleji három ezerről 1993 végéig 74 ezerre nőtt, majd az 1994. évi csökkenés után az elmúlt két évben 55-60 ezer fős szinten stabilizálódott a megyében regisztrált munkanélküliek száma. A munkanélküliek tényleges létszáma azonban ennél magasabb, a nyilvántartásban nem szereplő, rendszeres ellátásban nem részesülő és helyzetéhez általában passzívan, reményt vesztetten viszonyuló személyekkel együtt kb. 75-80 ezerre becsülhető. A munkanélküliségi ráta hosszabb ideje 18 % körül alakul, országon belül a legmagasabbak közé tartozik, és tartósan meghaladja az országos arányszám másfélszeresét.
- A foglalkoztatás ágazati szerkezetén belül csökkent az iparban, építőiparban és a mezőgazdaságban, s növekedett a szolgáltató ágazatokban dolgozók aránya. A legjelentősebb aránynövekedés az oktatási, egészségügyi, szociális ellátási, közigazgatási és pénzügyi szolgáltatási ágazatban következett be. Iparon belül a kohászati, gépipari és bányászati dolgozók részaránya csökkent a legnagyobb mértékben.
- A kilencvenes években a szervezeti struktúra jelentősen átalakult. Elterjedtek a kisvállalkozások, a nagyvállalatok kisebb társaságokká alakultak át, s a társasági törvény hatására nagy számú cégalapításra került sor. A megszűnő munkahelyekről kikerülő egy része is a vállalkozóvá válásban kereste a megélhetését.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a jogi személyiségű gazdasági szervezetek száma 1990-1995. között 1292-ről 4642-re, a jogi személyiség nélküli gazdasági szervezeteké 1460-ról 6514-re emelkedett. Az egyéni vállalkozásokat és a nonprofit szervezeteket is figyelembe véve 1995 végén 50.500 gazdasági szervezet szerepelt a regisztrációban. A nyilvántartott vállalkozások egy része azonban felszámolási, végelszámolási eljárás következtében nem működik, esetleg szünetelteti tevékenységét, és sok olyan egyéni vállalkozó is van, aki csak alkalmasszerűen vagy egyáltalán nem végez munkát. A KSH mintegy 29 ezer (ebből 21 ezer egyéni) vállalkozást tekint működőnek.

A cégek túlnyomó része kisméretű vállalkozás. 1995 végén a jogi személyiségű vállalkozások több, mint hetven %-a, a jogi személyiség nélkülieknek pedig szinte a teljes köre a tizenegy fő alatti létszámkategóriába tartozott. Figyelemre méltó, hogy az ezer lakosra jutó vállalkozások száma 1995 végén a fővárosban volt a legtöbb (89), és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében volt a legalacsonyabb (39).

A külföldi érdekltségű vállalkozások száma a megyében a legutóbbi, 1994. évi adatok szerint 270, a külföldi tőkebefektetések országon belüli aránya mindössze két % volt.

- Az elmúlt években a lakosság jövedelmi helyzete romlott, a jövedelmek és nyugdíjak színvonala elmaradt az országos átlagtól. A nettó keresetek reálértéke 1995-ben és 1996-ban is nyolc–kilenc %-kal volt kisebb az előző évinél. A havi bruttó keresetek mind a fizikai, mind a szellemi dolgozók esetében gazdasági áganként öt-tizen négy %-kal voltak alacsonyabbak az országosnál.

- A kilencvenes évekre országosan is jellemző átalakulási folyamat a megyében az átlagosnál nehezebben, több konfliktust és kevesebb pozitív hatást kiváltva haladt, s a változásokat kísérő társadalmi-politikai feszültségek is kiélezettebb formában jelentkeztek.

Ebben a helyzetben a kormányzati szervek több alkalommal is, visszatérően foglalkoztak a térségi válságkezelés és szerkezetátalakítás problémáival, és számos intézkedést tettek a feszültségek enyhítésére. Ennek keretében jelentős nagyságrendű támogatásokat biztosítottak a kohászati, szénbányászati és egyéb vállalatoknak a munkahelyek átmeneti megtartásához és a létszámleépítések ütemének mérsékléséhez, illetve a megyének a foglalkoztatás elősegítéséhez és az infrastruktúra fejlesztéséhez.

Ezek az intézkedések és a különféle támogatási formák jelentős szerepet játszottak abban, hogy a munkanélküliség növekedését sikerült megfékezni, az átalakulásból származó társadalmi feszültségeket az elviselhetőség határain belül lehetett tartani, illetve az infrastrukturális ellátottságban meglévő elmaradások – elsősorban az ivóvíz-, a telefon- és gázhálózat kiépítése területén – eredményesen mérséklődtek. Ahhoz azonban nem voltak elégségesek, hogy a megyében kialakult súlyos és kedvezőtlen foglalkoztatási helyzetet érdemlegesen megváltoztassák, a tömeges munkahely-megszüntetések számottevő

új munkahely-létesítésekkel ellensúlyozzák, és megfelelően érzékelhető, progresszív folyamatokat indítsanak el. Az eddigi kormányzati intézkedések és támogatások jelentős részére a rövid távú, sürgető kényszerhelyzetekből fakadó, tüneti jellegű problémakezelés és a ráfordítások csupán átmeneti hatásokat kiváltó felhasználása volt a jellemző.

- Az elmúlt években létrejött és fokozatosan fejlődött a szerkezetátalakítási és válságkezelési folyamatot segítő megyei és helyi intézményrendszer.

Ezek közül célszerű kiemelni

- ⇨ a Megyei Területfejlesztési Tanácsot,
- ⇨ a Megyei Fejlesztési Ügynökséget,
- ⇨ a Regionális Vállalkozásfejlesztési Központot és annak területi irodáit,
- ⇨ a megyei munkaügyi tanácsot,
- ⇨ a Megyei Munkaügyi Központot és kirendeltségeit,
- ⇨ az Észak-Magyarországi Regionális Átképző Központot,
- ⇨ a Rákóczi Bankot,
- ⇨ az újjászervezett gazdasági kamarákat,
- ⇨ a kistérségi településszövetségeket, és
- ⇨ a gazdaságfejlesztő irodákat.

Az intézményrendszer egyes elemeinek kiépítéséhez és az új szemléletű, stratégiai tervező munka beindításához, valamint a Kísérleti Program Alap működtetéséhez a PHARE is jelentős módszertani és pénzügyi segítséget adott.

A megyei testületek az elmúlt években lehetőséget kaptak növekvő nagyságrendű decentralizált pénzalapokkal való gazdálkodásra (Foglalkoztatási Alap, ágazati pénzalapok megyére decentralizált része, integrált megyei pénzalap). Ezeket elsősorban pályázati rendszer keretében használták fel a foglalkoztatás elősegítésére, munkaerőpiaci célú képzésekre, és az infrastruktúra fejlesztésére. Hatásuk azonban az eddigiekben még nem bizonyult igazán jelentősnek a gazdasági folyamatok érdemi befolyásolására.

- Az elmúlt években az ifjúsági szakképzési rendszer bizonytalan és nehéz helyzetbe került. A felvételi keretszámok meghatározásánál kisebb szerepet játszott a munkáltatói igényekre alapozott tervezés, mivel a felbomló és átalakuló gazdálkodó szervezetek egyre kevesebb megren-

delést adtak, csökkentették a tanulók gyakorlati képzésében való közreműködésüket, és a kiképzett fiataloknak is csak kis hányadát alkalmazták.

A kilencvenes években a munkáltatók az átalakulási folyamat közepette erőteljesen csökkentették és minimális mértékűre korlátozták a dolgozók át- és továbbképzésére irányuló tevékenységüket.

Az átképzési rendszer átalakulásának egyik legfontosabb jellemzője volt, hogy a munkanélküliség növekedésével egyre nagyobb teret kaptak a megyei munkaügyi központ által az állástalanok részére szervezett képző tanfolyamok.

- A megye szellemi erőinek összefogásával 1995-ben elkészült a megye integrált szerkezetátalakítási és válságkezelési programja, amelyet a kormány is megtárgyalt és támogatott. Az új szemléletű program kiemelten és egymással is összehangoltan kezelte egyebek között a vállalkozások segítségével, az integrált kistérségi rendszerek kialakításával, a speciális helyzetű csoportok segítségével és a legfontosabb képzési célok meghatározásával kapcsolatos feladatokat, emellett kellően megalapozott iránymutatást adott a különböző ágazati stratégiák részletesebb kidolgozásához.

A megyei humán erőforrás-potenciál minőségi jellemzői és területi sajátosságai

Egy-egy megye, kistérség vagy település humán erőforrás-potenciáljába tágabb értelemben az egész népesség beletartozik. A társadalmi-gazdasági tevékenység színvonala és fejlesztésének humán feltételei szempontjából azonban rövid és középtávon mindenekelőtt a munkaképes korú lakosság, ezen belül is

- az aktív keresők,
- a munkanélküliek, és
- a munkaerő-kínálatként megjelenő ifjúsági munkaerőforrás

minőségi összetételének, képzettségi és műveltségi színvonalának, munkatapasztalatainak, motíváltságának, munkavégzési teljesítőképességének, kreativitásának, alkalmazkodási, fejlődési, mobilizációs készségének van kiemelkedő jelentősége.

A humán erőforrás-potenciál számbavétele nem csupán területi szinten, hanem egy-egy gazdálkodó szervezet, sőt az erőforrás „alapegységét” jelentő egyének esetében is rendkívül nehéz és bonyolult feladat. A számbavétel azért is nagyon nehéz, mert a munkaerő adottságait,

értékeit, felismert és rejtett képességeit, időben is változó tudásszintjét, a környezeti hatásoktól is nagy mértékben függő teljesítőképességét, valamint az adott munkafeladat ellátására való alkalmaságát igen gyakran csak nagyvonalúan, részlegesen, nem elsősorban egzakt mennyiségi paraméterekkel, hanem minőségi jellemzőkkel, szubjektív elemektől sem mentesen lehet megítélni.

Az adott egyének személyiségjellemzőit, képzettségét, munkateljesítményét, a változásokra való reagáló képességét, gondolkodásmódját és mindennapi tevékenységét, magatartását megismerve természetesen lehetőség van arra, hogy az illető személyek munkavégző képességének értékét, potenciálját, munkaköri alkalmaságát valamely szervezetnél – ha közelítő módon is, de viszonylag reálisan – „bemérjék”. Az ezzel kapcsolatos módszerek tudatos alkalmazása, a humán erőforrások erősségeinek és gyengeségeinek szisztematikus elemzése azonban gazdálkodó szervezeteink többségénél még nem vált jellemzővé. Megyei (vagy akár települési, kistérségi) szinten természetesen még több korlátja és nehézsége van annak, hogy a humán erőforrás-potenciál minőségi jellemzőit kellő alaposítással és differenciáltsággal számba lehessen venni.

A legfontosabb jellemzők:

- életkor,
- iskolai végzettség,
- munkaerőpiaci státusz,
- gazdasági ágazat,
- szakképzettség

szerinti összetételvizsgálat és a területi összehasonlítás mégis fontos információkat, illetve jó közelítést adhat a humán erőforrások adottságainak, tartalékainak és fejlesztési lehetőségeinek megítéléséhez.

Ezt a módszert jól kiegészíthetik a gazdálkodó szervezetek bizonyos körénél végzett „átvilágítások”, amelyek adott időpontban további lényeges ismereteket adhatnak a humán erőforrások és a velük való gazdálkodás jellemzőiről. A továbbiakban a humán erőforrás-állomány összetételét és területi sajátosságait a lakónépesség és az aktív keresőkre vonatkozó vizsgálat elemzési eredményeivel szemléltetjük.

A lakónépesség alakulása és strukturális jellemzői

A népességszám változása, területi eloszlása és a népmozgalmi adatok:

A megye lakónépessége 1995 végén 746 ezer fő volt, amely az 1980. évi népszámlálás adatánál

hatvannégy ezerrel, az 1990. év elejénél tizenhat ezerrel kevesebb. A népesség viszonylag jelentős területi koncentrátságára utal, hogy a tizenegy „statisztikai körzet” egyikében, a miskolci kistérségben él a megye népességének 37,6 %-a, de a kazincbarcikai és ózd-putnoki kistérséggel kiegészítve a borsodi iparvidéken lakók aránya megközelíti az 57 %-ot. A megye egyéb térségeiben a terület 71 %-án él a népesség 43 %-a. A megye 15 városában 1995 végén a népesség 52,5 %-a lakott, ezen belül a Miskolc városban élők aránya megközelíti a népesség egynegyedét. A megye 355 településéből 218 község ezer lélekszám alatti, 137 községben pedig ötszáznál is kevesebb ember él.

A népességszám 1980-1995 között a sátorajújhelyi és az ózd-putnoki kistérségben csökkent a legnagyobb ütemben, míg a legkisebb arányú csökkenés a tiszaujváros-mezőcsáti és a szerencs-tokaji körzetre volt jellemző. Ebben az időszakban a városok népességcsökkenése meghaladta a községekéét, s a csökkenés üteme Tokaj, Sátorajújhely, Miskolc és Ózd városokban volt a legnagyobb mértékű (14-18 %). A városok közül csupán Encs, Szerencs és Putnok népességszáma növekedett. A községek esetében a kétezer fő feletti települések többsége stabilizálta vagy növelte népességszámát, míg az ötszáz fő alattiak nagy részénél további erőteljes népesség-erózió következett be.

A lakónépesség nemek és összevont korcsoportok szerinti összetétele:

A demográfiai hullám jelenleg a 15-19 és a 20-24 éves korcsoportoknál jelentkezik, miközben a 0-14 éves korcsoport létszáma viszonylag alacsonynak minősíthető. A hatvan év felettek aránya néhány év alatt is viszonylag jelentős növekedést mutat, amihez a vándorlási egyenleg kedvezőtlen kormegoszlása is hozzájárult. A népesség életkor szerinti összetétele a tiszaujváros-mezőcsáti, a kazincbarcikai és a miskolci kistérségben a legelőnyösebb, míg a szikszói, mezőkövesdi és encsi körzetben viszonylag erőteljes előregedési tendencia tapasztalható.

Iskolai végzettség:

A humán erőforrás-potenciál minőségi színvonalát és innovációs képességét erőteljesen befolyásoló iskolázottsági mutatók kistérségenként és településenként is jelentősen szóródnak.

A kistérségek közül az iskolázottsági mutatók a miskolci körzetben a legkedvezőbbek, ahol a

diplomás aránya meghaladja a nyolc %-ot, az érettségizetteké a húsz %-ot és a legfeljebb általános iskolát végzettek részesedése hatvan % alatt marad. Viszonylag kedvezőnek értékelhető a kazincbarcikai és a tiszaujváros-mezőcsáti kistérség helyzete is. Ugyanakkor az edelényi, encsi és szikszói körzetek az iskolázottság szempontjából különösen hátrányos helyzetben vannak az érettségizettek és a diplomások rendkívül alacsony arányával és az aluliskolázottak 75 %-ot megközelítő súlyával.

A megye városai között az iskolázottsági mutatók alapján Miskolc van a legkedvezőbb helyzetben (a diplomások aránya 10,5 %, az érettségizetteké 23,9 %), de Tiszaujváros, Kazincbarcika, Sárospatak, Sátorajújhely és Szerencs pozíciója is viszonylag előnyös. Edelény, Mezőcsát, Sajószentpéter, Putnok és Tokaj iskolázottsági mutatói általában rosszabbak a megyei átlagnál, amely a közvetlen térségekre ható „szellemi kisugárzásuk” intenzitását is befolyásolja. Az 1996-ban várossá nyilvánított Szendrő is ez utóbbi körbe sorolható.

Idegennyelv ismeret:

Az elmúlt években a külföldi cégek privatizációs folyamatba való bekapcsolódását követően, de a gazdasági-üzleti kommunikáció és az idegenforgalmi vonzerő egyik fontos tényezőjeként is erőteljesen felértékelődött az idegen – főként az angol és német – nyelvtudás szerepe.

Ebből a szempontból a megye 1990. évi induló pozíciói meglehetősen rosszak voltak, mivel a megyében a népességnek csupán 5,2 %-a beszélt idegen nyelvet az országos 11,5 %-os átlaggal szemben. A nyelvismeret a fontosabb nyelvek szerint a következők szerint alakult:

Idegen nyelv	A megye lakosai közül a nyelvet	Az adott nyelvet beszélő népesség aránya (%)	
		a megyében	országosan
angol	8.111	1,1	2,2
német	11.633	1,5	4,4
francia	1.571	0,2	0,5
orosz	8.233	1,1	1,5
szlovák	4.463	0,6	0,7
román	1.398	0,2	0,5
egyéb	4.157	0,5	1,7
Összesen	39.566	5,2	11,5

A kilencvenes években intenzívebbé váló idegennyelv-oktatás és -tanulás ellenére valószínűsíthető, hogy a megye relatív lemaradása az idegen nyelvek tárgyalóképes ismerete terén nem csökkent, hanem inkább fokozódott.

A népesség gazdasági aktivitása:

A népesség gazdasági aktivitása – részben a kor-megoszlás, részben a foglalkoztatási lehetőségek eltéréseiből adódóan – már 1990-ben is kedvezőtlenebb volt az országos átlagnál, azóta pedig még tovább romlott.

A közelítő számítások szerint a megyében 1995 végén az aktív keresők aránya 30,9 %-ra csökkent, miközben a munkanélküliek és az inaktív keresők 7,7 %-ra, illetve 28,8 %-ra növekedett, az eltartottaké pedig 32,6 % maradt. A száz aktív keresőre jutó munkanélküliek, inaktív keresők és eltartottak száma 140-ről 224-re emelkedett. Az aktivitási mutatókban országosan is romlás következett be, ez azonban megközelítően sem volt olyan mértékű, mint a kiemelkedően magas munkanélküliséggel sújtott Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, ahol a korengedményes és rokkantsági nyugdíjazással érintettek aránya is igen jelentős volt.

A népesség gazdasági aktivitásának kistérségenkénti eltéréseit az 1990. évi adatok feldolgozásával tudtuk vizsgálni. Az aktív keresők aránya a tiszaujváros-mezőcsáti, a miskolci és a kazincbarcikai körzetben volt a legmagasabb (43-46 %), míg a másik pólust képviselő edelényi, encsi és sátoraljaújhelyi térségben 37-38 %-os szinten alakult. Az aktív keresők aránya a városokban több, mint négy százalékkal meghaladta a községek hasonló mutatóját.

Napjainkra jelentősen növekedtek a gazdasági aktivitás kistérségi eltérései. A tiszaujvárosi és a miskolci kistérség relatíve kedvező helyzete még egyértelműbbé vált, miközben az edelényi, encsi, szikszói és ózd-putnoki körzet pozíciója különösen sokat romlott.

Az aktív keresők összetételének sajátosságai

Nemek és életkori csoportok szerinti összetétel:

1990 elején a megyében az aktív keresők 56,6 %-a férfi, 43,9 %-a nő volt. A férfiak aránya némileg magasabb, mint az országos adat (55,5 %).

A korösszetétel hasonló az országoshoz és a kistérségenkénti eltérések sem számottevőek. 1990 óta a negyvenöt év feletti aktív keresők részaránya feltételezhetően csökkent a viszonylag jelentős arányú idő előtti nyugdíjazások miatt.

Iskolai végzettség:

Az aktív keresők iskolai végzettség szerinti összetétele 1990-ben lényegesen kedvezőbb volt, mint a népesség egészéé, és országos összehasonlításban is előnyösnek minősíthető:

Százalékos megoszlás

	BAZ megye		Megyék összesen
	népesség	aktív keresők	aktív keresők megoszlása
	megoszlása		
Nyolc osztállynál kevesebb	32,8	5,2	5,9
Nyolc általános	32,3	33,2	34,9
Szaktanulmányképző és szakiskola	13,3	25,7	26,2
Középiskola	15,7	25,8	23,0
Felsőfokú iskola	5,9	10,1	10,0

A férfiak és a nők iskolázottsági összetétele viszonylag jelentősen eltér egymástól. A női foglalkoztatottak között viszonylag magas a nyolc általánost végzetek és az érettségizettek aránya, és alacsony a szakmával rendelkezőké, míg a férfiaknál a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők aránya a legmagasabb.

Az aktív keresők iskolázottsági színvonala 1990-et követően tovább javult a demográfiai cserélődés és az alacsony iskolai végzettségű munkavállalók nagyobb arányú elbocsátása következtében.

Állománycsoportok szerinti összetétel:

Az 1990. évi arányszámok alakulása a következő volt:

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a fizikai dolgozók, ezen belül is főként a szakmunkások aránya meghaladja az országos átlagot, a szellemi foglalkozásúaké és az egyéni vállalkozóké viszont jóval alacsonyabb.

A nemek között lényeges eltérések figyelhetők meg: a nők túlnyomó része szellemi foglalkozású és betanított munkás, míg a férfiak között különösen a szakmunkás munkakörökben dolgozók aránya magas.

A létszámleépítések állománycsoportok szerinti arányait és egyéb tendenciákat figyelembe

Százalékos megoszlás

	BAZ megye			Ország össze- sen
	Fér- fiak	Nők	Össze- sen	
Szaktanácsos	48,8	15,9	34,5	31,1
Betánított munkás	19,3	29,9	23,9	23,1
Segédmunkás	7,1	9,8	8,2	7,6
Fizikai fogl. együtt	75,2	55,6	66,7	61,8
Szellemi foglalkozású	21,0	41,8	30,0	33,0
Önálló foglalkozású	3,8	2,6	3,3	5,2

vége 1990 óta a megyében növekedett a szellemi és az önálló foglalkozásúak aránya, míg a csökkenő arányt képviselő fizikai foglalkoztatottakon belül a szaktanácsosok súlyaránya növekedett a betánított és segédmunkások rovására.

Gazdasági ágak szerinti összetétel:

Az aktív keresők összevont gazdasági ágak szerinti megoszlása 1990 elején a következők szerint alakult:

Százalékos megoszlás

	BAZ megye	Megyék összesen	Ország összesen
Ipar, építőipar	44,2	38,6	38,1
Mezőgazdaság	12,8	18,5	15,4
Egyéb ágazatok	43,0	42,9	46,5

Az iparban foglalkoztatottak aránya BAZ megyében lényegesen meghaladta az országos átlagot, míg a mezőgazdaságból élőké jelentősen elmaradt attól. Országos összehasonlításban viszonylag erősnek értékelhető még a megyében a közlekedési ágazat súlya, míg az építőiparé, a kereskedelemé és a közösségi, közigazgatási szolgáltatásoké relatíve kisebb volt.

Megyén belül a kistérségek között igen jelentős eltérések figyelhetők meg a foglalkoztatottak ágazati szerkezetében. 1990-ben az iparban dolgozók aránya kiemelkedően magas volt pl. az ózd-putnoki (56 %), a kazincbarcikai (55 %) és a tiszaujváros-mezőcsáti (48 %) kistérségben, míg az encsi körzetben csupán 19 %, a sárospatakiiban 21 %, a szikszóiiban 26 % volt.

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya

- a sárospataki (33 %),
- az encsi (31 %),
- a szikszói (26 %),
- az edelényi (25 %),
- a szerencs-tokaji (24 %),
- a sátoraljaújhelyi (23 %),
- a mezőkövesdi (22 %)

kistérségben volt a megyei átlagnál (13 %) lényegesen magasabb, míg a miskolci és a kazincbarcikai körzetben a hat %-ot sem érte el.

A szolgáltató ágazatokban dolgozók aránya a miskolci, a sátoraljaújhelyi és a sárospataki kistérségben volt a legnagyobb.

A megye egyes városainak foglalkoztatási szerkezetében hasonlóképpen nagy különbségek mutatkoznak. Ezek között is figyelemre méltó Ózd, Sajószentpéter, Tiszaujváros és Kazincbarcika túlsúlyos ipari jellege. A városok és a községek népességének foglalkoztatási struktúrája elsősorban abban tér el egymástól, hogy a községekben élők huszonhárom %-a, a városban lakók nem egészen öt %-a dolgozott a mezőgazdaságban, míg a szolgáltató ágazatokban és az iparban foglalkoztatottak részaránya a városokban volt lényegesen magasabb. Az elmúlt években a bányászat, kohászat és a gépipar foglalkoztatási szerepe számottevően csökkent, miközben a vegyipar, a ruházati ipar aránya emelkedett. Az arányváltozások ellenére a megye tipikusan „nehézipari“ ágazatai, a bányászat, a kohászat és a vegyipar még mindig magas, közel 50 %-os részarányt képviselnek az iparon belüli foglalkoztatásban. Országos összehasonlításban ez utóbbi ágazatok továbbra is erőteljesen „túlreprezentáltak“ a megyében, miközben az „igazi“ feldolgozóipari ágazatok közül a gépipar és az élelmiszerfeldolgozás súlyaránya lényegesen alacsonyabb az országosnál.

Az aktív keresők foglalkozási csoportok szerinti megoszlása:

1990 elején a foglalkoztatottakon belül a fizikai foglalkozásúak 69,8 %-ot, a szellemiek 30,2 %-ot képviseltek. A szellemi foglalkozásúak aránya 3,3 százalékponttal elmarad az országos átlagtól, de a megyék átlagát kis mértékben meghaladja. A fizikai dolgozók közül az országos és a vidéki átlagnál is magasabb az ipari, építőipari, szállítási, vízgazdálkodási foglalkozásúak és az anyagmozgatók, gépkezelők aránya, míg a mezőgazdasági foglalkozásúaké lényegesen, a kereskedelmi és vendéglátóipari foglalkozásúaké kisebb mértékben elmarad attól. A szellemi foglalkozá-

súak belső létszamarányai nem térnek el számotevő mértékben az országos adatoktól.

A megye városaiban elsősorban a fizikai és szellemi foglalkozásúak részarányában mutatkoznak jelentősebb eltérések. A szellemi foglalkozásúak aránya Miskolcon (45 %), Sátoraljaújhelyen (38 %), Szerencsen (36 %), Tiszaújvárosban (36 %), Encsen (35 %) és Kazincbarcikán (35 %) a legmagasabb, míg Mezőcsáton, Edelényben és Sajószentpéteren a huszonöt %-ot sem éri el. A városokban élő aktív keresőknek átlagosan harmincnegyzet %-a szellemi foglalkozású, míg a községekben élőknek ez az arányszám csak húsz %.

A műszaki foglalkozású szellemi dolgozók foglalkoztatottakon belüli részaránya különösen Tiszaújvárosban, Miskolcon és Kazincbarcikán magas, ahol a tíz %-ot is meghaladja.

A kiemelt foglalkozási csoportok létszámának életkor szerinti megoszlását vizsgálva szembevető az előregedési tendencia a bányászati, villamosenergiaipari, kohászati, építőipari gépész, növénytermesztési, állattenyésztési, erdészeti, mezőgazdasági gépkezelő, vízgazdálkodási, anyagmozgató gépkezelő foglalkozásúaknál, de a műszaki és gazdasági vezető, irányító munkakörök nagy részét is negyven év felettek töltötték be. Ezzel szemben a harminc év alatti fiatalok aránya jelentősen meghaladja az átlagost a lakatos, szerszámkészítő, gépjármű- és motorszerelő, mechanikai és elektroműszerész, villamosági szerelő, központi fűtészszerelő, villanyszerelő, bolti eladó, vendéglátóipari, ápoló, segédmunkás, tanítónő, óvónő, számítástechnikai és gyors-gépírói foglalkozásúak esetében.

A foglalkoztatás szervezeti struktúrája:

A kilencvenes évek egyik nagy jelentőségű, és a humán erőforrásokkal való gazdálkodás jellegére is kiható változása volt a tulajdonviszonyok és a szervezeti struktúra átalakulása, a nagyvállalati szervezetek jelentős részének felbomlása, a kisebb létszámú gazdasági társaságok és az egyéni vállalkozások gyors térhódítása.

A gazdasági szervezetek száma a kereskedelmi, a feldolgozóipari és az ingatlanügyletek, egyéb szolgáltatási ágazatban a legmagasabb. A jelentős társaságalapítási, vállalkozási hullám ellenére a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében működő gazdálkodó szervezetek országon belüli részaránya 1995-ben viszonylag alacsony volt, a jogi személyiségű vállalkozások esetében 4 %-ot, az egyéni vállalkozásoknál 4,5 %-ot, az egyéb, jogi személyiség nélküli vállalkozásoknál 4,7 %-ot reprezentált.

A foglalkoztatás koncentráltasága a megyében – a szervezeti méretek jelentős csökkenése ellenére – továbbra is nagyobb az országos átlagnál. Erre utal az a tény, hogy míg a húsz fő alatti jogi személyiségű vállalkozások országon belüli aránya a megyében mindössze 3,8 %, a huszonegy-ötven fő közöttieknek és az ötvenegy-háromszáz fő foglalkoztatóknál is csupán 5,3 %, addig a háromszáz fő feletti szervezeteknél ez a részesedési arány 7 %. Ugyanerre a viszonylag jelentős koncentráltaságra utalnak azok az adatok is, amely szerint a húsz fő feletti létszámot foglalkoztató szervezetek közül a háromszáz főnél nagyobb létszámú gazdasági szervezetek foglalkoztatják a teljes létszám 71 %-át.

A gazdasági szervezetek és a vállalkozások száma a megye különböző kistérségeiben jelentős eltéréseket mutat. A megyében 1995-ben működő jogi személyiségű vállalkozások 61 %-a, a jogi személyiség nélküli vállalkozások 52 %-a, ezen belül az egyéni vállalkozások ötven %-a a miskolci kistérségben alakult. A tízezer lakosra jutó vállalkozások száma az encsi, a szikszói, az edelényi, valamint a sátoraljaújhelyi és az ózdputnoki körzetben volt a legalacsonyabb.

A városok között – Miskolc domináns szerepét leszámítva – kisebb eltérések vannak a fajlagos mutatók tekintetében. A városok és a községek közötti eltérés igen jelentős; tízezer lakosra a városokban háromszor annyi jogi személyiségű vállalkozás, és 2,2-szer több jogi személyiség nélküli vállalkozás jut, mint a községekben.

A megyei munkanélküliség kezelésének eszközei és módszerei

A nyolcvanas évek végén megjelenő, a kilencvenes évtized első éveiben robbanásszerű növekedésnek induló, majd néhány éve magas szinten stagnáló munkanélküliség a megyében az egyik legsúlyosabb társadalmi problémának számít, amely az emberi erőforrások hasznosítását is rendkívül kedvezőtlenül befolyásolja.

A nagy arányú munkanélküliség jelentős szociális és politikai feszültségeket váltott ki a megyében, kezelése igen komoly anyagi erőforrásokat kötött le, és a jellemzően tartóssá vált élethelyzet az érintett személyek egy részénél kedvezőtlen leépülési folyamatokat is elindított. Más megközelítésben viszont a munkanélküli tartaléksereg bizonyos hányada a humán erőforrás-állomány olyan gyorsan mobilizálható részének számít, amely kihasználatlan termelési

tényezőként és adottságként rendelkezésre áll és befolyásolja a gazdaságfejlesztés célszerű irányait.

Foglalkoztatáspolitikai eszközök

A munkanélküliség megyei szintű kezelésére és a foglalkoztatás elősegítésére – a passzív ellátási formákon kívül – 1991–1996. között a Foglalkoztatási Alap decentralizált és központi részéből együttesen mintegy 8,5 milliárd Ft-ot fordítottak. A különféle munkaerőpiaci programokban részt vettek létszáma ez idő alatt évente tizenötezer és negyvenezer fő között mozgott.

Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök sorában a legjelentősebbek közé tartozott a közhasznú foglalkoztatás, a munkaerőpiaci célú képzések támogatása és a tartósan munkanélküliek foglalkoztatását ösztönző bértámogatás. Ennél jóval kisebb hatókörrel működött a korengedményes nyugdíjazás, a munkahelyteremtő beruházások támogatása, a munkanélküliek vállalkozóvá válásának elősegítése és a preventív jellegű csökkentett munkaidő foglalkoztatás. Emellett a Foglalkoztatási Alap központi részéből számos esetben támogatták a veszélybe került munkahelyek átmeneti jellegű megtartását, illetve a gazdálkodási, likviditási helyzet stabilizálását.

Mindezek a támogatási formák fontos szerepet kaptak a munkanélküliség által okozott feszültségek enyhítésében, a legtöbbször (pl. a különösen nagy létszámot érintő közhasznú foglalkoztatás esetében) azonban csak rövid időtartamú, átmeneti jellegű, tüneti kezelést biztosítottak. A humán erőforrások minőségi fejlesztését és a munkaerőpiaci esélyek javítását elsősorban a munkaerőpiaci képzések szolgálták, ezek hatékonyságának megítélése sem lehet azonban egyértelmű az alacsony szintű munkaerőpiaci átképzési igények és a tanfolyamot követő elhelyezkedési lehetőségek korlátozottsága miatt.

A munkaügyi központ és körzeti kirendeltségei által végzett szolgáltatások közül elsősorban a „munkahelyfeltáró” tevékenységet és a munkaközvetítést érdemes kiemelni, amelynek színvonala és eredményessége fokozatosan javult, de különböző okok miatt még nem tudja teljes mértékben kielégíteni a minőségi elvárásokat. Az utóbbi időszakban a munkaerőpiaci szervezetnél előtérbe került a szolgáltató jelleg erősítése, a munkanélküli ügyfelek személyiségének és elképzeléseinek jobb megismerése, a munkaerőpiac reális adottságait is figyelembe vevő személyspecifikus megoldáskeresés, a mun-

káltatói kapcsolatok intenzívebbé tétele, de az új stratégia megvalósításához még időre és a feltételrendszer javítására van szükség. Előrelépésnek számít a tömeges létszámleépítéseket végrehajtó munkáltatók tevékenységének és konfliktuskezelésének kiképzett tanácsadók általi segítése, néhány munkaügyi kirendeltségen (Miskolc, Ózd, Sárospatak) álláskereső klubok működtetése, a pszichológiai, pályakorrekciós és munkatanácsadás bevezetése, valamint az álláskeresői technikák oktatása és különböző tréningek szervezése, ezeket a szolgáltatásokat azonban az eddigiekben viszonylag kevés munkanélküli vette csak igénybe.

A munkaerőpiaci célú képzések és átképzések jellemzői

A munkaerőpiaci képzések alapvető feladata, hogy olyan képzési programokat kínáljon fel a munkanélküliek számára, amelyek nagyobb esélyt biztosítanak számukra az elhelyezkedésre. Ebbe a körbe tartoznak azok a preventív jellegű átképző programok is, amelyeket a munkáltatók szerveznek munkahelyük megtartása és a munkanélküliség elkerülése céljából saját dolgozóik részére.

A Megyei Munkaügyi Központ e szükségletek figyelembevételével igyekezett meghatározni a munkaerőpiaci képző tanfolyamok profiljait, a konkrétan megjelenő munkáltatói igények alacsony volumene és bizonytalansága azonban igen gyakran tervezési nehézségeket okozott, és rövid távon a tanfolyamon résztvevő személyek magas arányú elhelyezkedését – néhány tanfolyami irány kivételével – nem tette lehetővé.

A munkaerőpiaci képzésekben a munkanélküliek közül nagyobb arányban a pályakezdő fiatalok és a harmincöt év alattiak, valamint az érettségivel és a szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkezők vettek részt. A kistérségek közül elsősorban a miskolci, az ózdi és a kazincbarcikai körzetben élő munkanélküliek képzésbe történő bevonása volt jelentős.

1991. január és 1996. június között több, mint 17.300 munkanélküli személy vett részt a képzésekben. A legtöbben a számítástechnikai, a textilruházati, a hegesztő, a nyelvi, a vállalkozói, a titkár-ügyintézői, a bútortermelési és a pénzügyi-számviteli ismereteket adó tanfolyamokba kapcsolódtak be.

A tanfolyamok lebonyolításában – a Munkaügyi Központ megbízása alapján – az ÉRÁK, a szakképző intézmények, a Miskolci Egyetem és

különbélele oktatásszervező társaságok, illetve továbbképző intézetek vettek részt. Az Észak-magyarországi Regionális Munkaerőfejlesztési és Átképző Központ 1991. októberi átadásával megyénk egy nyugat-európai színvonalú, a munkanélküliek rugalmas képzésére specializálódott, korszerű feltételekkel rendelkező, jelentős kapacitású létesítménnyel gazdagodott. A miskolci székhelyű intézménynek Ózdon és Egerben is van képző bázisa. Az intézmény jelenleg mintegy kilencven profilban képes képzést folytatni. Szisztémája lényegéhez tartozik, hogy modulrendszerű képzés keretében, az előképzettség figyelembevételével biztosítják az egyéni előrehaladást, s az elméletgyakorlat egységének megteremtésével felszámolják a tantárgyi szétaprózódást. Szakmai képzési tevékenységük különféle kiegészítő szolgáltatások nyújtásával egészül ki (pályakorrekciós tanácsadás, képesség- és érdeklődési vizsgálat, kommunikációs tréning, álláskeresési technikák oktatása stb.). Képzési és átképzési tanfolyamaikat folyamatosan képesek hozzáigazítani a régió munkaerőpiaci változásaihoz, az ipari szerkezetátalakítás és a technológiai fejlesztés igényeihez.

Az ÉRÁK – a Miskolci Egyetem szakmai képzési bázisával együtt – olyan pozitív adott-

ságot, „erősséget“ jelent, amely perspektivikusan is kedvező intézményi feltételeket biztosít a humán erőforrások minőségi fejlesztéséhez minden szakterületen.

***

Kutatási eredményeink bizonyítják, hogy egy régió gazdasági szerkezetének átalakításában, a várható társadalmi-gazdasági hatásmechanizmusok keretében a lakosság műveltségi és képzettségi színvonalának, az aktív humán erőforrás-állomány minőségi összetételének meghatározó szerepe van. Már ma is léteznek olyan – bizonyára egyoldalú és vitatható – megközelítések, vélemények, hogy a megye egyes térségeinek, kistélepléseinek társadalmi-gazdasági fejlettségbeli különbségeit jelenleg is már döntően a humán erőforrás-állomány minőségi összetételében, színvonalában meglévő eltérések okozzák.

Felhasznált irodalom

Humán stratégia és emberi erőforrás fejlesztés. PHARE KPA (II)054) sz. kutatási projekt. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar - BAZ Megyei Fejlesztési Ügynökség. Miskolc, 1997

E számunk szerzői:

Dr. FEKETE Iván tanszékvezető egyetemi docens, Miskolci Egyetem Alkalmazott Közgazdaságtani Tanszék; **Dr. SIKORA Gizella** egyetemi docens, a közgazdaságtudomány kandidátusa, ME AKT; **Dr. TÓTH Árpád** nyugalmazott tudományos főmunkatárs, szociológus; **GÚR Nándor** igazgató, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Munkaügyi Központ; **Dr. SIMKÓ János** igazgatóhelyettes, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Munkaügyi Központ, meghívott előadó ME AKT; **ZSOLDOS Marianna** egyetemi adjunktus, ME AKT; **MATISCSAKNÉ dr. LIZÁK Marianna** egyetemi adjunktus, ME AKT; **Dr. SZIRMAI Péter** egyetemi docens, BKE Alkalmazott Gazdaságtan Tanszék; **Dr. MÉSZÁROS Tamás** tudományos rektorhelyettes, BKE; **Dr. RUBÓCZKY István** nyugdíjas osztályvezető.
